

Лахижа Микола Іванович,
д.держ.упр., проф.,
професор кафедри публічного управління та адміністрування,
Інститут підготовки кадрів державної служби зайнятості України, м. Київ
ORCID 0000-0001-8676-4578

УДК. 351

doi 10.34213/db.20.01.10

ПОСТКОМУНІСТИЧНА ТРАНСФОРМАЦІЯ В РЕСПУБЛІЦІ ПОЛЬЩА: ДОСЯГНЕННЯ, ПРОБЛЕМИ, ІНТЕРПРЕТАЦІЯ

Здійснено аналіз посткомуністичної трансформації в Республіці Польща, яка трактується як системний багатоаспектний суспільний процес, успіх якого залежить від динамічності та використання зовнішніх і внутрішніх, національних факторів. Систематизовано та узагальнено оцінку трансформації польськими політиками та вченими.

Ключові слова: посткомуністична трансформація, Республіка Польща, досягнення, проблеми, оцінки.

Постановка проблеми. Питання посткомуністичної трансформації досі мають як теоретичний, так і практичний інтерес, оскільки немає одностайної думки про її успішність у різних країнах, тривають дискусії щодо показників завершеності, потенційних можливостей відходу від принципів демократії та ринкової економіки тощо.

У польській науковій літературі період кінця 1980-х – початку 1990-х років характеризується термінами: “трансформація”, “транзит”, “революція”, “великий перелом”, “модернізація”, “процес змін”, “великі зміни”, “трансформація устрою”, “радикальні інституціональні зміни” з певними їх характеристиками, наприклад: “велика трансформація”, “дивуюча трансформація”, “трансформація політично-господарська”, “трансформація персоналістична”, “сексуальна трансформація”, “інституціональна революція” тощо. Аналіз праць польських політиків та вчених, які пишуть про економічну, політичну, соціальну, галузеву трансформацію, вивчають її етичні аспекти, феноменологію тощо, свідчить про багатосторонність і складність цього процесу. Узагальнюючи, зазвичай виділяють трансформацію устрою (створення нових інституцій та демократизація); економічну трансформацію

(формування вільного ринку оснований на приватній власності) та суспільну трансформацію (зміна ментальності, встановлення нових правил).

У пропонованій статті розглянуто системну трансформацію, визначення якої неодноразово давалося польськими вченими. Так, Г. Колодко наголошує що “посткомуністична трансформація у напрямі до капіталізму проявляє себе як реальний процес, високодинамічний і багатоаспектний, що не спирається на жодну цілісну зрілу економічну теорію” [1, с. 72], а З. Блок характеризує системну трансформацію як “широкий, глобальний суспільний процес, який глибоко охоплює всі підсистеми суспільної системи” [2, с. 108]

Республіка Польща є позитивним прикладом успішних посткомуністичних реформ, що, зокрема проявляється в демократизації, формуванні ефективної економіки та значному зростанні ВВП. Через 30 років після початку посткомуністичних реформ згідно з класифікацією Агентства FTSE Russell Польщу було прийнято до кола 25 найрозвиненіших країн світу. За даними МВФ за 2019 р. за розміром ВВП Польща (у доларах США) займала 22 місце у світі (593 млрд дол.; 1281 млрд дол. за паритетом купівельної спроможності). Визнаним показником успішності реформ є членство Польщі у Європейському Союзі та НАТО.

Варто звернути увагу й на те, що складні проблеми посткомуністичної трансформації знайшли в Польщі адекватне відображення у теоретичних дискусіях, які постійно переходять у політичні дебати і відображають боротьбу двох основних підходів до реформ: неоліберального та прагматичного. Зокрема, досі триває дискусія відносно того, які реформи вивели Польщу з кризи на шлях ефективного зростання – шокова терапія Л. Бальцеровича чи терапія Дж. Колодко?

Другим важливим аспектом дискусії є оцінювання переваг і недоліків від вступу Польщі до Європейського Союзу. Виникає питання щодо оцінювання обумовленості реформ під впливом ЄС, їх значення в період підготовки до вступу, в перші роки членства та, що сьогодні особливо важливо для Польщі, у наступний час.

Залишається предметом дискусії і питання загальмованої трансформації, яка характерна для України і, можливо, проявляється в Польщі з 2015 р. Слід погодитися з думкою польських публіцистів, які вже у 2016 р. стверджували, що “занепад польської ліберальної демократії може стати поворотним пунктом у теперішній кризі Євросоюзу, адже саме Польща протягом останніх десятиліть вважалася взірцем вдалої “посткомуністичної трансформації”. Але чи справді ця трансформація була настільки успішною, як про це звикли думати в Україні? Які соціальні процеси, конфлікти та протиріччя призвели до приголомшливого правого повороту й теперішньої кризи у Польщі?” [3].

Гіпотеза дослідження ґрунтується на тезах щодо варіативності посткомуністичних реформ внаслідок дії глобальних і національних факторів, впливу громадянського суспільства та обумовленості реформ вимогами членства в Європейському Союзі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить про значну увагу, що надається теоретичним аспектам посткомуністичної трансформації українськими представниками науки державного управління, а також соціології, політології, економіки та права (В. Бакуменко, В. Баштанник, В. Бурдяк, О. Валецький, О. Васильєва, О. Віннічук, А. Колодій, В. Корженко, М. Лендєл, В. Мартиненко, М. Михальченко, О. Пасхавер, О. Радченко, О. Романюк, О. Стойко, Ю. Сурмін, М. Яковлев та ін.). Увага до даного питання підтверджується й уведенням в окремих університетах навчальної дисципліни “Трансформаційні процеси в Центральній та Східній Європі”.

Широко і всебічно проблематика посткомуністичної трансформації розкривається у публікаціях польських політиків і вчених (А. Антощевський, В. Бальцеревич, Я. Белецький, Б. Бомбала, І. Букбара-Рильська, Е. Внук-Липінський, А. Гіза-Поліщук, Г. Горжеляк, Є. Гауснер, В. Гумула, М. Жолковський, Т. Заріцький, М. Зеленський, А. Зибертович, В. Кіжун, Т. Ковальчук, А. Колаза-Новак, Г. Колодко, Я. Коханович, Я. Куронь, Й. Курчевська, М. Мароди, В. Моравський, Д. П’ятек, А. Рихард, А. Сосновська, Є. Фішер, Я. Чапутович та інші). Як наголошує професор

А. Колаза-Новак: “Трансформація устрою в Польщі стала надовго головною темою соціологічних аналізів, а також постійним мотивом більшості наукових досліджень. Можна сказати, що польська соціологія після 1989 року була перш за все соціологією системних змін” [4].

Серед інших варто виокремити дослідження професора Ягелонського університету П. Штомки, який став автором відомих теорій суспільної довіри та “культурної травми” [5].

Особливої уваги заслуговує і підсумкове дослідження до 25 річчя трансформації в країнах Центральної і Східної Європи, видане під редакцією М. Баранського та Є. Вишневського [6]

Вивченню специфіки польських реформ та порівняння їх з українськими присвятили свої дослідження окремі українські автори (Є. Гайданка, І. Задорожний, Г. Зеленько, О. Євсюкова, О. Кукуруз, І. Мороз, В. Палехова, С. Плевак, Н. Ротар, Т. Срібна, І. Чміль, Ю. Якименко). Нами досліджувалася модернізація публічної адміністрації Республіки Польща, що узагальнено в монографіях [7; 8] та низці статей.

Важливо відзначити, що в Україні саме польські реформи вважаються зразком, а їх порівняння з українськими зустрічається досить часто.

Мета дослідження полягає у виявленні специфіки та рівня завершеності посткомуністичної трансформації в Республіці Польща, можливості застосування відносно неї положень щодо варіативності посткомуністичних реформ та загальмованості трансформації. Ставиться також завдання максимально показати оцінку трансформації польськими політиками та вченими.

Виклад основного матеріалу. Усвідомлення особливостей посткомуністичної трансформації в Польщі неможливе без історичного екскурсу: втрати територій, починаючи з середини XVII ст.; сприйняття багатьма поляками повоєнного режиму як сателіта СРСР; придушення соціальних рухів 1856, 1968, 1970, 1976 та 1980-х років. Національні особливості проявлялися навіть у партійній системі Польщі: існувала

багатопартійність, а Польська Об'єднана робітничка Партія (ПОРП) мала елементи соціал-демократії.

Важливо згадати, що Польща в період 1980-х років переживала суттєву економічну кризу зі значним розміром державного боргу, неефективною, затратною економікою, високим рівнем прихованого безробіття, високим рівнем інфляції та низкою соціальних проблем. Все це стало причиною поглиблення політичної кризи, яка інституційно проявлялася в нездатності влади вирішити існуючі проблеми, розколі ПОРП та зростанні авторитету опозиції, згурпованої в незалежні профспілки. Уведення військового стану лише відтермінувало зміни, але й поглибило кризу.

Перемога “Солідарності” на виборах у червні 1989 р., “департизація” державного апарату, армії та силових структур, розширення прав територіального самоврядування, прийняття нової Конституції та зміна назви держави, що мало символічне значення, були початком реформ. Уряд Т. Мазовецького стояв перед необхідністю вироблення методології їх проведення реформ, вдавшись, зрештою до їх радикального варіанту.

Теоретично питання економічних реформ опрацьовувалося польськими вченими в період 1980-х років: вивчався невдалий досвід спроб реформування соціалістичної економіки, досягнення “азійських тигрів”, концепція Л. Ерхарда – автора німецької шокової терапії 1948 р. тощо.

Програма реформ була розроблена у вересні-жовтні 1989 року експертною комісією під головуванням Л. Бальцеровича. До комісії входили С. Гомулка, С. Кавалець, В. Мішіар, Д. Сорос, Д. Сакс. Роль останнього з них була особливо важливою – як економічний радник “Солідарності” він готував проект програми. У грудні Сейм прийняв 11 законів, пакет яких було схвалено Міжнародним Валютним фондом. Отже, програма польських реформ розроблена і реалізувалася за допомоги іноземних радників і МВФ, який негайно надав Польщі стабілізаційний та резервний кредити майже на 2 млрд дол.

Польський політик, економіст, прем'єр-міністр (1991 р.) Я. Белецький, назвав 5 причин, які, на його думку, сприяли успіху польських реформ:

географія допомогла Польщі приєднатися до Заходу і перестати бути “буферною зоною”; час – сприятливий для реформ та коротка трансформаційна рецесія; комплексна, політична та технічна допомога МВФ, Стабілізаційного фонду США та інших інституцій; низький рівень корупції; ринок капіталу [9].

Суттєвою перевагою Польщі, на нашу думку, були й помітні елементи ринкової економіки та наявність приватної власності у сільському господарстві та у ремеслах.

Важливо відзначити поєднання радикальних економічних реформ з такими ж рішучими політичними змінами: вимушений саморозпуск Польської об'єднаної Робітничої Партії (ПОРП), поява понад 200 нових політичних партій, зміна ідеології Польської Селянської Партії (ПСП), формування Демократичної спілки (ДС) та Ліберально-демократичного Конгресу (ЛДК), перемога на дострокових президентських виборах у грудні 1990 року Л. Валенси та сформований у жовтні 1991 р. багатопартійний парламент дозволили зберегти наступність реформ.

Очевидно, що тривала криза 1980-х років сформувала запит на реформи і нова влада отримала кредит довіри суспільства для проведення непопулярних економічних реформ.

Особливо важливо, з нашої точки зору, відзначити значну роль в польських реформах громадянського суспільства, яке сформувалося в процесі протистояння бюрократичній владі в період 1980-х років і активно впливало на зміну еліт. Така особливість Польщі відмічена дослідниками, зокрема Н. Рудакевич відзначає: “Продемократична політична культура суспільства та його активна участь у суспільному житті відіграли важливу роль на ранніх етапах процесу демократизації, в результаті чого уможливлено чергування влади, що означало активну участь опозиції у процесі керування державою та відповідальності керівництва за перебіг цього процесу” [10, с. 48]

Суттєвою була і роль католицької церкви, яка виступала опорою національних традицій та менталітету ще в соціалістичні часи й була авторитетною інституцією для більшості поляків.

Як і в інших посткомуністичних країнах в Польщі з самого початку реформ точилися дискусії щодо методології їх проведення. Помітним внеском в теорію трансформації стала оцінка посткомуністичних соціальних змін як культурної травми суспільства, здійснена в працях П. Штомпки [11; 12] Його книга “Соціологія соціальних змін” вперше вийшла англійською мовою в 1991 р. і відіграла велику роль у розвитку соціології. Культурною травмою П. Штомпка називає зсуви у соціальному середовищі, що змінюють умови життя і правила гри суспільства. Ознакою травми є високий рівень недовіри в суспільстві, песимізм щодо майбутнього, ностальгія за минулим, емоційна переоцінка історії, політична апатія. Концепція соціальних змін П. Штомпки опрацьована українськими вченими на рівні кандидатської дисертації [13].

Оцінюючи в кінці 1990-х років уроки шокової терапії, Л. Бальцерович писав, що ця стратегія довела свою ефективність. По-перше, радикальність і всеохоплюваність програми дали змогу подолати інерцію й зруйнувати структуру успадкованої системи; реалізувати синергію різних процесів економічної реформи та скористатися наявним політичним капіталом; по-друге, реформа проводилася цілеспрямовано; по-третє, уникнення диференціації підходу до секторів чи підприємств, уведення загальних для всіх правил дозволило поліпшити ефективність. “Радикальні стабілізаційні зусилля Польщі припали на початок економічного трансформаційного процесу...В Україні початок цього процесу затримався...” [14, с. 376].

На наш погляд, очевидно, що подібні неоліберальні реформи варто проводити лише на початку посткомуністичної трансформації, що підтверджується невдалим досвідом запрошення польського вченого та політика в Україну у 2016 р. як співголови Групи стратегічних радників з підтримки реформ в Україні.

Необхідно також врахувати думку політика і політолога, професора, радника з питань національної безпеки США у 1977–1981 рр. З. Бжезинського, який у публікації 1995 р. в Україні наголосив, що процес перетворень – це не

континуум, не щось тягле й цільне, а послідовність окремих фаз. “Перша, переламна, фаза, що почалась відразу ж після падіння комуністичної системи, потребує подвійних зусиль для здійснення як політичної трансформації вищих ешелонів влади, так і початкової стабілізації економіки. Перше передбачає встановлення демократії “згори”, друге, як звичайно, потребує стабілізації грошової одиниці з одночасним послабленням економічних віжок. Перша стадія надзвичайно важка, бо пов’язана з фундаментальною зміною усталених політичних і економічних процесів. Вона потребує сміливості, рішучості і жорсткості, оскільки, по суті, це – стрибок у невідоме.

Перша фаза є фактично вирішальною, тому що від її успіху залежить, чи відбудеться перехід до другої фази, де пошук більшої політичної стабілізації потрібно поєднати із зусиллями, скерованими на глибокі економічні перетворення” [15].

Польщу З. Бжезинським було віднесено до типу країн, що мають переважно позитивні характеристики, і де може статися лише щось зовсім непередбачуване і на сьогодні досить мало ймовірне, щоб вони звернули зі шляху, що прямо веде до життєздатного демократичного плюралістичного суспільства. Така переконаність ґрунтувалася на знанні Польщі та поляків і вірі у сприйняття ними європеїзації, демократизації, переходу до ринкової економіки як обов’язкових умов для комфортного життя.

На наш погляд, реформи Л. Бальцеровича носили революційний характер, вони заклали основу зміні виробничих відносин і стали необхідним поштовхом до наступних змін. На відміну від України, в Польщі не сформувалася олігархія, а публічна адміністрація (органи державної влади та органи місцевого самоврядування) та громадянське суспільство виявилось набагато ефективнішими, наукові пропозиції затребуваними. Ясна перспектива з 1994 року членства у Європейському Союзі виявилася необхідним стержнем для наступних перетворень: проєвропейський вектор залишався при всіх змінах влади не на словах, а як реальний напрямок розвитку.

Потрібно відмітити, що польськими вченими (а за ними й українськими) виділено такі періоди реформ у Польщі: I – початковий етап реформ (1989–1993 рр.) з виокремленням часу “шоку без терапії” (1990–1991); II – етап реалізації “Стратегії для Польщі” (1994–1997); етап “переохолодження економіки” (1998–2001); етап відновлення фінансового сектора (2002–2004); етап розвитку в рамках ЄС (2004–2014); етап консервативних змін (2015 – дотепер). Цей поділ умовний, але він показує чергування неоліберального та прагматичного підходу до реформ.

Зазвичай проведена в Польщі “шокова терапія” Л. Бальцеровича оцінюється позитивно. Проте на думку іншого архітектора польських реформ, керівника Мінфіну Польщі у 1994–1997 та 2002–2003 рр. Г. Колодко, висловленої в Україні в інтерв’ю 2014 р.: “Надлишкова стабілізаційна політика, неувага до будівництва ринкових інститутів і надмірна лібералізація торгівлі разом зі зневагою до стимулюючих функцій держави зробили затрати перетворення планової системи Польщі набагато більшими, ніж неминучий мінімум. Двадцять років тому уряд обіцяв знизити рівень безробіття і швидко стабілізувати фінансову систему. Зменшення ВВП у 1990 р планувалося на рівні 3,1 %, а кількість безробітних не повинно було перевищити 400 тис. чол. Інфляцію вже за три місяці обіцяли знизити до 1 %, а бюджет повністю збалансувати. У результаті помилкових дій пана Бальцеровича з середини 1989 р. по 1992 р. ВВП скоротився майже на 20 %. Згодом ми мали масове безробіття: в 1994 р. кількість безробітних досягла 3 млн чол. Тільки через 7 років інфляція знизилася до 1 % на місяць. Я вже не кажу про дефіцит бюджету. У 1992 р. він перевищив 6 % ВВП. Це і є правда про знаменитий “шок без терапії” [16].

Критичний підхід характерний і для В. Кізіюна. Четвертий розділ його монографії “Патологія трансформації” присвячений аналізу недоліків реформ. Ключовою можна вважати тезу, що “Програма Сакса відповідала основним канонам Вашингтонського консенсусу, які є вираженням неоліберальної філософії, що забезпечує конкурентний пріоритет глобального капіталу в

процесі неоколоніалізму” [17, с. 112]. У інтерв’ю В. Кізіона 8 листопада 2013 р. Польща називалася Африкою Європи, а польська трансформація оцінювалася як класична неоколонізаційна. В першу чергу критикувалася деіндустріалізація країни [18].

Критичний підхід зустрічається і в статтях Р. Воза. Так, У публікації 2015 р. “Наша гетакомба 1990 р., чи як з’явилося безробіття” вказується на складність реформ, які призвели до ліквідації великих підприємств та безробіття (з практично 0 до 6,1 %), що фактично вийшло з під контролю, водночас створивши умови для розвитку середнього та дрібного бізнесу, що в сьогоднішній Польщі вважається перевагою, та “дренажу мізків” [19].

Ці та інші публікації набули в ЗМІ Польщі помітного резонансу, ожививши дискусію щодо трансформації. Її предметом були питання трансформації за галузями, зміни на ринку праці, вплив трансформації на польське суспільство тощо.

Водночас, значна частина публікацій присвячена захисту реформ. Серед інших варто виокремити статтю Т. Каспровича “Гетакомбою був комунізм, а не трансформація”. Визнаючи, що поляки мусили витратити на трансформацію багато зусиль, автор стверджує, що це результат 50-ти років комунізму [20].

Концептуально важливою є стаття М. Зеленського [21], який намагається спростувати доводи В. Кізіона, допускаючи, що а трансформація могла б бути легшою, але її потрібно оцінювати у широкому контексті, уникаючи ідеологічних штампів та емоційних аналогій, враховуючи спадок тоталітаризму, ситуацію тієї епохи та ідеали реформаторів того часу.

Продовження дискусії щодо оцінки трансформації свідчить про складність цього питання. Очевидною політичною оцінкою болючості шокової терапії була реакція суспільства, яка привела до влади лівоцентристські сили на парламентських виборах у вересні 1993 р., що відбувалися на основі нового виборчого закону, який сприяв консолідації політичних сил, увівши 5 % виборчий поріг для партій і 7 % – для коаліцій. Безробіття того часу Г. Колодко назвав “бомбою уповільненої дії”, зниження його рівня допомогло зняти

соціальну напругу та поглиблювати посткомуністичну трансформацію. Певне гальмування реформ, зокрема, програми масової приватизації, було викликано необхідністю вирішення соціальних проблем, які відчували в першу чергу пенсіонери та працівники бюджетної сфери.

Вузловими чинниками, що впливали на перебіг трансформації в Польщі були: системні макроекономічні зміни, внутрішня та зовнішня кон'юнктура, іноземні інвестиції, організаційна роль держави у формуванні системи права та створенні робочих місць у публічному секторі, впровадження еластичних і ефективних форм роботи.

Важливо наголосити, що напрямок змін по формуванню ринку праці узгоджувався з ідеями політичної трансформації, що полягали у побудові ринкової економіки. Зміни призвели до посилення ролі ринкових механізмів на ринку праці, помітного зменшення ролі держави та профспілок у формуванні трудових відносин, що викликає певне занепокоєння працівників, пов'язане зі зниженням рівня їх соціальної захищеності.

У лютому 1994 р. було підписано Договір про Асоціацію Польщі з Європейським Союзом, що сприяло трансформації суспільства, держави та економіки. У січні 1996 р. Польща почала переговори про ступ до НАТО, а у березні 1999 р. стала його членом.

На 1994–1997 рр. припадає здійснення програми “Стратегія для Польщі”, що дозволило значно зміцнити політичні та економічні інститути, стати асоційованим членом Європейського Союзу та стрімко (в середньому 6,4 % зростання ВВП на рік) розвивати економіку.

Важливою рисою трансформації в Польщі стала періодична зміна політичних уподобань населення в демократичних рамках, рух політичного маятника “вліво – вправо” при збереженні поступу у русі та прав опозиції.

Зсув політичних симпатій “вліво” був помітним і на президентських виборах: у 1995 р. лідер партії Соціал-Демократія Республіки Польщі А. Квасьневський переміг у другому турі Л. Валенсу, а у 2000 р. став переможцем уже в першому турі. Водночас у 1997 р. відбувся зсув “вправо” на

парламентських виборах і Президенту доводилося співпрацювати з правоцентристською більшістю Сейму.

У 1998–2001 рр. спостерігалось “переохолодження економіки”, темпи зростання якої опустилися майже до нуля. 2002–2004 рр. характеризуються позитивною економічною динамікою, що пояснювалося, насамперед, звільненням підприємств від боргів та очікування вступу до ЄС.

Важливо звернути увагу на зауваження Г. Колодко, який на основі узагальнення польського досвіду реформ 1989–2004 рр. наголосив, що для досягнення економічного успіху необхідно поєднувати технократичний підхід із соціальним [22, с. 15].

Помітна трансформація системи публічного управління відбулася в Польщі в результаті прийняття Конституції 1997 р. та низки законів, які дозволили змінити адміністративний устрій країни та модернізувати публічну адміністрацію шляхом посилення ролі територіального (регіонального та місцевого) самоврядування.

Певний прорив в економічному розвитку Польщі припадає на час після вступу у травні 2004 р. до Європейського Союзу, що пов’язується також зі значним зростанням рівня іноземних інвестицій та прямих субсидій ЄС. Вступ до ЄС та входження до Шенгенської зони (2007 р.) всебічно вплинули на життя поляків, що яскраво проявилось й на ринку праці. Можливість легально працевлаштуватися за кордоном активно використовувалася в основному молодими і кваліфікованими людьми, що стало однією з причин різкого скорочення безробіття – з 20,6 % у лютому 2004 р. до 8,9 % у лютому 2008 р. [23, с. 15–19].

Хоча Польща стала привабливою для мешканців країн Східної Європи, але еміграція значно переважала імміграцію.

У 2007–2015 рр. уряди “Громадянської платформи”, проводячи неоліберальну політику, посилили підтримку бізнесу, сприяли залученню іноземних інвестицій та розвитку інфраструктури за рахунок використання єврофондів. Під час світової фінансової кризи 2008–2009 рр. польська

економіка, єдина в Європейському Союзі, уникла рецесії. У 2008–2016 рр. ВВП Польщі зріс загалом на 32 %, хоча темпи приросту поступово сповільнювалися, як у всіх розвинених країн.

Отже, економічні успіхи та відносна політична стабільність свідчили про значні досягнення поляків на шляху посткомуністичної трансформації. Н. Ротар відзначила, що “в Польщі все більше простежується тенденція до формування системи постматеріальних цінностей, в якій найбільш важливими є самореалізація, якість життя, гідність, які на рівні політичних орієнтацій перетворюються на якісно нове розуміння свободи і демократії”, водночас застерігаючи: “Стверджувати, що зміни типу політичної культури Польщі відбулися остаточно, ще рано, оскільки цей процес набуває завершеного вигляду після формування нової цілісної системи норм, цінностей, правил, символів, переконань, які кодуються в новій традиції, що передається наступним поколінням” [244].

Опубліковані у червні 2013 р. Центром Вивчення Громадської Думки матеріали соціологічного опитування на тему “Чи варто було змінювати устрій? Громадська оцінка перемін після 1989 року” [25] засвідчують, що більшість поляків ніколи не сумнівалися в сенсі трансформації. У 2013 р. думку про необхідність трансформації підтримувала більшість (59 %) опитаних, хоча цей показник і понизився порівняно з початком реформ та 2001–2003 рр. 37 % опитаних вважали, що зміни принесли більше користі, ніж збитків. Водночас серед поляків переважала думка про невикористані історичні можливості та високу ціну реформ.

Очевидно саме бажання громадян захистити національні інтереси в умовах кризи в ЄС привело до влади у 2015 р. праву консервативну партію “Право і Справедливість” (ПіС), яка змогла використати економічні набутки попередників. Зростання заробітної плати, надання допомоги сім'ям з дітьми та відміна пенсійної реформи стимулювали внутрішній ринок, що особливо важливо для країни з переважанням дрібного та середнього бізнесу. На середину 2019 р. рівень безробіття в Польщі знаходився на рекордно низькому показнику у 3,8 %. Важливим компонентом польського економічного дива є

широкий доступ до відносно недорогої та кваліфікованої робочої сили, переважно з України.

Водночас, на думку європейських партнерів Польщі, помітним є занепад польської ліберальної демократії, а відтак – політична і конституційна криза. Спроби ПіС заблокувати роботу Конституційного Суду, підпорядкувати собі ЗМІ та розширити повноваження поліції викликають асоціації з авторитарними режимами, що сформувалися в Східній Європі протягом останнього десятиріччя – від Угорщини В. Орбана до України В. Януковича. Як наголошують польські політичні оглядачі, ПіС висуває на перший план посткомуністичні гасла початку 1990-х років, не враховуючи суспільних змін, що відбулися з того часу.

Висновки. Аналіз польського досвіду посткомуністичної трансформації дозволяє визначити її як системний багатоаспектний суспільний процес, успіх якого залежить від динамічності та використання зовнішніх і внутрішніх, національних факторів.

Республіка Польща є позитивним прикладом успішних посткомуністичних реформ, що, зокрема проявляється в демократизації, формуванні ефективної економіки, європеїзації всіх сторін суспільного життя та входженні до Європейського Союзу і НАТО.

Складні проблеми посткомуністичної трансформації знайшли в Польщі адекватне відображення у теоретичних дискусіях, які постійно переходять у політичні дебати і відображають боротьбу двох основних підходів до реформ: неоліберального та прагматичного.

Усвідомлення особливостей посткомуністичної трансформації в Польщі неможливе без історичного екскурсу. Суттєвою перевагою Польщі, на нашу думку, були й помітні елементи ринкової економіки та наявність приватної власності у сільському господарстві та у ремеслах. Підвалини успіху посткомуністичної трансформації були закладені в період 1980-х років, які стали політичною школою для опозиції та сприяли формуванню громадянського суспільства, а значні економічні проблеми та неспроможність влади їх вирішити

привели до суспільного запиту на зміни і нова влада отримала кредит довіри суспільства для проведення непопулярних економічних реформ.

Програма реформ була розроблена у вересні-жовтні 1989 р. експертною комісією за участі польських та зарубіжних вчених і сприяння Міжнародного Валютного Фонду та інших організацій.

Шокова терапія була поєднанням радикальних економічних реформ з такими ж рішучими політичними змінами. Вона мала революційний характер, заклавши основу зміні виробничих відносин і стала необхідним поштовхом до наступних змін. На відміну від України, в Польщі не сформувалася олігархія, а публічна адміністрація (органи державної влади та органи місцевого самоврядування) і громадянське суспільство виявилися набагато ефективнішими, а наукові пропозиції – затребуваними. Ясна перспектива з 1994 р. членства в Європейському Союзі виявилася необхідним стержнем для наступних перетворень: проєвропейський вектор залишався при всіх змінах влади не на словах, а як реальний напрямок розвитку.

Суттєвими для успіху посткомуністичної трансформації були цілеспрямованість суспільства до змін, що дозволила забезпечити наступність реформ при зміні влади з одночасним коригуванням з врахуванням соціальних та економічних і політичних потреб. Критичний підхід науковців до проблематики реформ та дискусії щодо їх тактики сприяли цьому процесу.

Залишається предметом дискусії і питання загальмованої трансформації, яка характерна для України і, можливо, проявляється в Польщі з 2015 р.

На наш погляд, Україна втратила можливість комплексного застосування польського досвіду реформ, сьогодні можна говорити лише про використання його окремих елементів.

Список використаних джерел

1. Колодко Г. Великая трансформация. *Век глобализации*. № 2. 2010. С. 68–77.
2. Blok Z. Transformacja jako konwersja funkcji wewnątrzsystemowych na przykładzie Polski. Poznań : Wydawnictwo Naukowe UAM. 2006. 357 s.
3. Маймуре́к Я. Що політична криза в Польщі означає для Європи? URL: <https://politkrytyka.org/2016/03/16/rozmova-z-yakubom-majmurekom-shho-politichna-kriza-v-polshhi-oznachaye-dlya-yevropi-sereda-19-bereznya-2016-18-00/> (дата звернення: 12.05.2020).

4. Kolasa-Nowak A. Transformacja systemowa w interpretacjach polskich socjologów. Tworzenie wiedzy w warunkach zmiany społecznej. *PRINCIPIA LVI* (2012). S. 65–82. URL: <https://search.proquest.com/openview/a8039b25075f64670426bd9327285341/1?pq-origsite=gscholar&cbl=1356356> (дата звернення: 12.04.2020).
5. Штомпка, П. Социология социальных изменений : монография. Москва : Директ-Медиа, 2007. 828 с
6. 25 lat transformacji w krajach Europy Środkowej i Wschodniej. Pod redakcją Marka Barańskiego i Jerzego Wiśniewskiego. Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego. Katowice. 2014. 196 s.
7. Лахижа М. І. Модернізація публічної адміністрації: теоретичні та практичні аспекти. Полтава : РВВ ПУСКУ, 2009, 289
8. Лахижа М. І. Модернізація публічної адміністрації: досвід Республіки Польща. Полтава : ПолтНТУ, 2012. 243 с.
9. Белецький Я. П'ять причин, чому Польщі вдалося. 10.04.2020. URL: <https://nv.ua/ukr/opinion/reformi-v-polshchi-p-yat-rechey-yaki-mayut-znachennya-dlya-ekonomiki-ostanni-novini-50081198.html> (дата звернення: 12.04.2020).
10. Rudakiewicz N. Demokratyczna transformacja w Polsce i na Ukrainie w świetle współczesnej tranzytologii: analiza porównawcza. *Studia Politicae Universitatis Silesiensis*. 2019. T. 25. S. 35–66
11. Штомпка П. Социальное изменение как травма: (статья первая). *Социологические исследования*. 2001. № 1. С. 6–16.
12. Штомпка П. Культурная травма в посткоммунистическом обществе: (статья вторая). *Социологические исследования*. 2001. № 2. С. 3–12.
13. Черняк Д. С. Концепція соціальних змін Петра Штомпки: теоретико-методологічний потенціал : дис. ... канд. соц. наук : 22.00.01 / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2006. 181 с.
14. Бальцерович Л. Соціалізм, капіталізм, перетворення. Харків : Каравела, 2000. 416 с.
15. Бжезинський З. Стадії посткомуністичних перетворень. Політологія посткомунізму. Політичний аналіз посткомуністичних суспільств. Київ : Політична думка, 1995.
16. Колодко Г. Реформи – інструмент, а не самоцель [Reforms are an instrument, not an end in themselves]. *Бизнес*. 29.09.2014. № 39.
17. Kieżun W. C. Patologia transformacji. *Wydanie uzupełnione 2012*. Warszawa. 450 s.
18. Wos R. Kieżun: Polska Afryką Europy. Transformacja była klasyczną neokolonizacją. *Dziennik Gazeta Prawna*. 8 listopada 2013. URL: <https://forsal.pl/artykuly/744722,kiezun-polska-afryka-europy-transformacja-byla-klasyczna-neokolonizacja.html> (дата звернення: 12.04.2020).
19. Wos R. Nasza hekatomba roku 1990, czyli jak powstało bezrobotcie. *Gazeta Prawna*. 6.03.2015.
20. Kasprowicz T. Hekatombą był komunizm, nie transformacja. *Respublica*. 17.03.2015. URL: <https://publica.pl/teksty/hekatomba-byl-komunizm-nie-transformacja-50413.html> (дата звернення: 12.04.2020).
21. Zieliński M. Wokół „Patologii transformacji” Witolda Kieżuna – uwagi krytyczne. *Ekonomia – Wrocław Economic Review 23/2 (2017) Acta Universitatis Wratislaviensis No 3770*. URL: <https://mises.pl/blog/2017/07/05/zielinski-wokol-patologii-transformacji-witolda-kiezuna-uwagi-krytyczne> (дата звернення: 12.04.2020).
22. Колодко Г. Великая польская трансформация: уроки для развивающихся рынков. URL: <https://www.tiger.edu.pl/aktualnosci/mir.0306.pdf>
23. Rynek pracy w Polsce w dobie integracji europejskiej i globalizacji. Red. M. Noga, M. K. Stawicka. Warszawa, 2009. S. 15–19.
24. Ротар Н. Особливості політичної культури як чинник розвитку політичної системи Польщі. *Studia politologica Ucraino-Polona*. 2011. Вип. 1. С. 194–203.
25. Czy warto było zmieniać ustroj? Społesna ocean przemian po 1989 roku. *Centrum Badania Opinii Społecznej*. Warszawa, czerwiec, 2013. 18 s.

References

1. Kolodko, H. (2010). Velykaia transformatsiia [Great transformation]. *Vek hlobalyzatsyy*, 2, 68–77 [in Polish].
2. Blok, Z. (2006). Transformacja jako konwersja funkcji wewnątrzsystemowych na przykładzie Polski [Transformation as a conversion of intra-system functions on the example of Poland]. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM [in Polish].
3. Maimurek, Ya. Shcho politychna kryza v Polshchi oznachae dlia Yevropy? [What is the political crisis in the Polish language for Europe?]. URL: <https://politkrytyka.org/2016/03/16/rozmova-z-yakubom-majmurekom-shho-politichna-kryza-v-polshhi-oznachaye-dlya-yevropi-sereda-19-bereznia-2016-18-00/> [in Ukrainian].
4. Kolasa-Nowak, A. (2012). Transformacja systemowa w interpretacjach polskich socjologów. Tworzenie wiedzy w warunkach zmiany społecznej [System transformation in interpretations of Polish sociologists. Creating knowledge in the conditions of social change]. *PRINCIPIA LVI*, 65–82. URL: <https://search.proquest.com/openview/a8039b25075f64670426bd9327285341/1?pq-origsite=gscholar&cbl=1356356> [in Polish].
5. Shtompka, P. (2007). Sotsyolohyia sotsyalnykh yzmenenyi : monohrfyia [Sociology of social change]. Moscow: Direkt-Medya [in Russian].
6. Barańskij M. Wiśniewskij J. (2014). 25 lat transformacji w krajach Europy Środkowej i Wschodniej [25 years of transformation in the countries of Central and Eastern Europe]. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego [in Polish].
7. Lakhyzha, M.I. (2009). Modernizatsiia publichnoi administratsii: teoretychni ta praktychni aspekty [Modernization of public administration: theoretical and practical aspects]. Poltava: RVV PUSKU [in Ukrainian].
8. Lakhyzha, M.I. (2012). Modernizatsiia publichnoi administratsii: dosvid Respubliki Polshcha [Modernization of public administration: the experience of the Republic of Poland]. Poltava: PolNTU [in Ukrainian].
9. Beletskyi, Ya. (2020). Piat prychnyn, chomu Polshchi vdalosia [Five reasons why Poland succeeded]. URL: <https://nv.ua/ukr/opinion/reformi-v-polshchi-p-yat-rechey-yaki-mayut-znachennya-dlya-ekonomiki-ostanni-novini-50081198.html> [in Ukrainian].
10. Rudakiewicz, N. (2019). Demokratyczna transformacja w Polsce i na Ukrainie w świetle współczesnej tranzytologii: analiza porównawcza [Democratic transformation in Poland and Ukraine in the light of modern transitology: comparative analysis]. *Studia Politicae Universitatis Silesiensis*, 25 [in Polish].
11. Shtompka, P. (2001). Sotsyalnoe izmenenie kak travma: (statia perviaia) [Social change as trauma: (article one)]. *Sotsyolohycheskye yssledovanyia* [in Russian].
12. Shtompka, P. (2001). Kulturnaia travma v postkommunistycheskom obshchestve: (statia vtoraia) [Cultural trauma in a post-communist society: (second article)]. *Sotsyolohycheskye issledovanyia*, 2 [in Russian].
13. Cherniak, D.S. (2006). Kontsepsiia sotsialnykh zmin Petra Shtompky: teoretyko-metodolohichniy potentsial [Petro Shtompka's concept of social change: theoretical and methodological potential]. *Candidate's thesis* [in Ukrainian].
14. Baltserovych, L. (2000). Sotsializm, kapitalizm, peretvorennia [Socialism, capitalism, transformation]. Kharkiv: Karavela [in Ukrainian].
15. Bzhezynskiy, Z. (1995). Stadii postkomunistychnykh peretvoren. Politolohiia postkomunizmu. Politychnyi analiz postkomunistychnykh suspilstv [Stages of post-communist transformations. Political science of postcommunism. Political analysis of post-communist societies]. Kyiv: Politychna dumka [in Ukrainian].
16. Kolodko H. (2014). Reformi – instrument, a ne samotsel. *Byznes*, 39 [in Russian].
17. Kieżun, W.C. (2012). Patologia transformacji [Pathology of transformation]. Warszawa: Wydanie uzupełnione [in Polish].
18. Wos, R. (2013). Kieżun: Polska Afryką Europy. Transformacja była klasyczną neokolonizacją [Kieżun: Poland is the Africa of Europe. Transformation was a classic

neocolonization]. *Dziennik Gazeta Prawna*. 8 listopada URL: <https://forsal.pl/artykuly/744722,kiezun-polska-afryka-europy-transformacja-byla-klasyczna-neokolizacja.html> [in Polish].

19. Wos, R. (2015). Nasza hekatomba roku 1990, czyli jak powstało bezrobocie [Our hecatomb of 1990, or how unemployment arose]. *Gazeta Prawna*. 6.03 [in Polish].

20. Kasprowicz, T. (2015). Hekatombą był komunizm, nie transformacja. [Hecatomb was communism, not transformation]. *Respublica*. URL: <https://publica.pl/teksty/hekatomba-byl-komunizm-nie-transformacja-50413.html> [in Polish].

21. Zieliński, M. (2017). Wokół “Patologii transformacji” Witolda Kieżuna – uwagi krytyczne [Around “Pathology of transformation” by Witold Kieżun - critical remarks]. *Ekonomia – Wrocław Economic Review* 23/2 *Acta Universitatis Wratislaviensis*. URL: [https://mises.pl/blog/2017/07/05/zielinski-wokol-patologii-transformacji-witolda-kiezuna-uwagi-krytyczne\[in Polish\]/](https://mises.pl/blog/2017/07/05/zielinski-wokol-patologii-transformacji-witolda-kiezuna-uwagi-krytyczne[in Polish]/)

22. Kolodko, H. Velykaia polskaia transformatsyia: uroky dlia razvyvaiushchykh rynkov [The Great Polish Transformation: Lessons for Emerging Markets]. URL: <https://www.tiger.edu.pl/aktualnosci/mir.0306.pdf> [in Russian].

23. Noga, M, Stawicka, M.K. (2009). Rynek pracy w Polsce w dobie integracji europejskiej i globalizacji [The labor market in Poland in the age of European integration and globalization]. Warszawa [in Polish].

24. Rotar, N. (2011). Osoblyvosti politychnoi kultury yak chynnyk rozvytku politychnoi systemy Polshchi [Features of political culture as a factor in the development of the Polish political system]. *Studia politologica Ucraino-Polona* [in Ukrainian].

25. Czy warto było zmieniać ustroj? Spolesna ocean przemian po 1989 roku [Would it be worth changing the system? A painful ocean of change after 1989]. (2013). *Centrum Badania Opinii Społecznej*. Warszawa [in Polish].

Lakhyzha M. I.,

*Doctor of Public Administration, Professor, Professor of Public Administration Department,
Institute for Personal Training of the State Employment Service of Ukraine, Kyiv
ORCID 0000-0001-8676-4578*

Post-communist transformation in the Republic of Poland: achievements, problems, interpretation

The article analyzes the post-communist transformation in the Republic of Poland. The author notes the complexity of the concept of "post-communist transformation", interpreting it as a systemic multifaceted social process, the success of which depends on the dynamics and use of external and internal, national factors.

The purpose of the study is to identify the specifics and level of completion of post-communist transformation in the Republic of Poland.

The scientific novelty of the study lies in the statement of the possibility of applying to Poland the provisions on the variability of post-communist reforms and the slowdown of transformation. The assessment of transformation by Polish politicians and scholars is systematized and generalized.

The hypothesis of the study is based on the thesis of the variability of post-communist reforms due to global and national factors, the influence of civil society and the impact on reforms of the requirements for membership in the European Union.

Conclusions. *The Republic of Poland is a positive example of successful post-communist reforms, which, in particular, is manifested in democratization, the formation of an efficient economy, the Europeanization of all aspects of public life and membership in the European Union and NATO. The complex problems of post-communist transformation have been adequately reflected in Poland in theoretical discussions, which are constantly turning into political debates and reflect the struggle of two main approaches to reform: neoliberal and pragmatic.*

Understanding of the peculiarities of post-communist transformation in Poland is impossible without a historical digression. In our opinion, significant elements of a market economy and the availability of private property in agriculture and handicrafts were a significant advantage of Poland. The foundations of the success of post-communist transformation were laid in the 1980s, which became a political school for the opposition and contributed to the formation of civil society, and significant economic problems and the government's inability to solve them led to a public demand for change, and the new government received a credit of public confidence for unpopular economic reforms.

Shock therapy was a combination of radical economic reforms with similarly dramatic political changes. It had a revolutionary character, laying the foundation for a change in production relations and became a necessary impetus for subsequent changes. Unlike in Ukraine, the oligarchy has not been formed in Poland, public administration (public authorities and local self-government bodies) and civil society have proved to be much more effective, and scientific proposals have been in demand. The clear prospect of membership in the European Union since 1994 has proved to be a necessary core for further transformations: the pro-European vector has remained a real direction of development in all changes of government.

Crucial to the success of post-communist transformation were society's commitment to change, which ensured the continuity of reforms in the change of power while adjusting for social and economic and political needs. The scholars' critical approach to the issue of reforms and the discussion of their tactics contributed to this process.

The issue of the decelerated transformation, which is typical for Ukraine and possibly manifested in Poland since 2015, remains the subject of discussion.

Keywords: post-communist transformation, Republic of Poland, achievements; problems, assessments.

Надійшла до редколегії 27.05.2020 р.

1995